

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
РІВНЕНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

**АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ
СУЧАСНОЇ ФІЛОЛОГІЇ.
ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО**

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ
РІВНЕНСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО
ГУМАНІТАРНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

ВИПУСК XXI

Рівне 2015

ББК
83 Л 43
8

Збірник наукових праць Рівненського державного гуманітарного університету : Актуальні проблеми сучасної філології. Літературознавство. – Вип. XXI / Ред. кол. О. Кирильчук [та ін.]. – Рівне : РДГУ, 2015. – 155 с.

У збірнику вміщені статті, присвячені ювілею Уласа Самчука та актуальним проблемам української літератури. Матеріали збірника можуть бути використані науковцями, студентами, вчителями-словесниками.

Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 15954-4426Р від 19.11.2009 р.

Рекомендовано до друку Вченою радою
Рівненського державного гуманітарного університету
(протокол № 5 від 28.05.2015 р.)

Редакційна колегія:

доктор філологічних наук, доцент **ЗАХАРЧУК І. В.** (Рівненський державний гуманітарний університет)

доктор філологічних наук, доцент **ТОМЧУК Л. В.** (Рівненський державний гуманітарний університет)

доктор філологічних наук, професор **ПОЛЩУК Я. О.** (Київський університет ім. Б.Грінченка)

доктор філологічних наук, професор **КОЧЕРГА С. О.** (Національний університет «Острозька академія»)

доктор філологічних наук, професор **ГНАТЮК М. І.** (Львівський національний університет ім. І.Франка)

Наукові редактори:

кандидат філологічних наук **КРУПКА М.А.**

кандидат філологічних наук **КИРИЛЬЧУК О.М.**

© Рівненський державний гуманітарний університет, 2015

УДК 821.161.3.09

ЧАСОВА ОРГАНІЗАЦІЯ ТРИЛОГІЇ УЛАСА САМЧУКА «ОСТ» («МОРОЗІВ ХУТІР», «ТЕМНОТА», «ВТЕЧА ВІД СЕБЕ»)

У статті розглядаються основні особливості вияву та функціонування художнього часу в творах «Морозів хутір», «Темнота», «Втеча від себе» Уласа Самчука.

Ключові слова: структура, жанр, хронотоп, поетика.

The article outlines the main features of manifestation and functions of the fictional space in the works «Moroz's farm», «Darkness», «Escape from yourself» by Ulas Samchuk.

Key words: text structure, genre, space and time, poetics.

Художній час і простір – важливі характеристики художнього образу, що забезпечують цілісне сприйняття художньої дійсності та організують композицію твору, сприяють вираженню авторської позиції.

У ХХ ст. дослідженням художнього часу і простору займалися О. Астаф'єв, М. Ахундов, М. Бахтін, М. Бланшо, А. Єсін, Б. Койнен, Д. Лой, Ю. Лотман, В. Топоров, О. Ухтомський, Е. Холл та ін. Дискусійність даних категорій обумовлена не тільки різницею у поглядах науковців, але й багатозначністю та умовністю літератури як виду мистецтва. Адже, як і в кожній людській діяльності, в літературі і в літературознавстві все постійно розвивається, змінюється, отримує новий темп і ритм.

Вибір просторових та часових координат є значущим для втілення концепції світу митця. Художній час і простір тісно пов'язані з категоріями поетики – жанр, стиль, образ, фабула, сюжет та ін. Час і простір в літературному творі сприяють створенню і розкриттю художніх образів.

Художній твір – унікальна структурна організація трьох основних змістових універсалій тексту: Людини, Часу і Простору [5, 96]. Свобода руху часу в уявних світах текстів принципово відрізняється від можливості реверсії та акселерації часу в ментальному світі реально існуючої людини, адже автор, що створює твір, знає події наперед [7, 147]. Швидкість/напрямок руху художнього часу змінюються за бажанням автора/наратора/персонажа. Ці дивовижні якості розподіляються між 1) часом, що його переживає персонаж чи оповідач, з одного боку, і, з другого, 2) часом зображуваним (автором, оповідачем) [7, 89]. Читач живе в хронотопі, встановленому автором, який вільно пересуває ланки часового ланцюга, оскільки наперед знає кожну з них [7, 147]. Поступальний рух художнього часу відзначається «зубчастим» характером: у літературному творі наявний вихід за межі сюжетного теперішнього, який здійснюється вертикальними зламами «вниз», «углиб», у минуле, що постає як ретроспекція, та «уверх», у майбутнє – як проспекція [7, 11]. Ретроспекція – це повернення до минулого з поточного моменту; проспекція – це визначення майбутнього наперед [5, 93]. Саме тому, що автор з самого початку знає історії своїх героїв, він може всередині оповіді згадати

кінець чи ввести минуле [5, 89]. Авторське всевідання про світ, що створюється ним, передбачає попередню «прожитість» ним тих подій, які ще не відомі ні діючим в них особам, ні читачам. Це є основним чинником, що робить можливим темпоральні злами в художньому тексті [7, 129–130].

Д. Лихачов, пишучи про час у художній літературі, зазначав, що твір мистецтва слова розвертається в часі. Час потрібен для його сприйняття й для його написання. Але час і відображується, він є об'єктом відображення. Автор може відобразити короткий і довгий проміжок часу, може примусити час протікати повільно або швидко, може відобразити його протікаючим безперервно чи уривчасто, послідовно і непослідовно. На відміну від об'єктивного часу, художній час використовує різнобічне суб'єктивне сприйняття його, бо саме таким є відчуття часу в людини [6].

Метою нашого дослідження є розглянути особливості специфіки вияву художнього часу в творах «Морозів хутір», «Темнота», «Втеча від себе» Уласа Самчука.

У трилогії «Ост» автор іде класичним для епопей шляхом концентрації різних соціально-психологічних і навіть культурно-національних типів в одній родині. Численні члени сім'ї Морозів – від патріарха й засновника, старого Григора, до малого Василька (онука) – виявилися втягнутими у вир складних і не відразу зрозумілих подій.

Тривалість подійного часу у романі «Морозів хутір» становить період із 1917 до 1920 року. Епічний розмах у «Морозовому хуторі» забезпечується не епохальним зображенням життя, а розглядом, з'ясуванням значимості змін, що відбуваються. У романі «Морозів хутір» помітне зображення так званого «ідилічного» часопростору. Улас Самчук намагається показати ідеальний український хутір і таких самих ідеальних чи близьких до ідеалу в нім мешканців, котрі волею історичного, але не романного випадку поставлені в ситуацію вибору себе й України, про яку автор теж знає все. Ідилічне життя на хуторі протиставляється чужому, ворожому світові. З ідилічним хронотопом пов'язана певна замкнутість сюжетного часу.

У романі «Морозів хутір» простежується певна нерівномірність естетичного функціонування динаміки сюжетного часу. Прискорення часоплину забезпечується як використанням просторово-часового континууму епічного оповідача, де художній час протікає швидше, ніж реальний, так і концентрацією великої кількості подій на відносно малому часовому проміжку. У такому випадку спостерігається своєрідне накладання різних часових рядів.

Відкритість подійного часу в історію досягається шляхом зацікавленості героїв в історичних подіях 1917-1920 рр. Це, зокрема, виявляється у намаганні персонажів з'ясувати причини революції, переваг однієї системи влади над іншою тощо. Не можуть герої роману залишитись і осторонь вирішення національного питання. Майже кожен з них має чітко визначену політичну позицію. Однак на першому місці в романі «Морозів хутір» є зовсім не політичний герой, а «нутрянний українець», яким є Іван Мороз. Він досить індиферентний до навколишніх політичних реакцій, але наділений величезною

вітаїстичною силою, стихійною діловитістю, якій знаходиться місце за будь-яких обставин.

З розвитком сюжетного часу набирає чіткості позиція Івана. Він не сприймає поділу Росії, бо йому потрібен простір, щоб розвернути своє господарство. До більшовицької влади ставиться поблажливо, однак із застереженням, бо розуміє, що коли й зміниться влада, «хліб сам рости не буде». Апеляція письменника до національної ментальності показала прикметну ознаку його стильової манери – тяжіння до відтворення величних, масштабних полотен. Масштабності письменник прагне досягти різними засобами: філософсько-політичними відступами, діалогами, монологами, у яких персонажі роздумують про долю народу; широкою соціальною узагальненістю образів, прямими історичними довідками, екскурсами у довоєнне минуле міста, села, хутора. Саме тому весь рід Морозів на сторінках роману не живе, а говорить з безлічі приводів і на безліч тем.

У романі «Темнота» основні персонажі ті ж, що і в «Морозовому хуторі», однак герої проходять значну духовну й не лише духовну еволюцію. Андрій Мороз, письменник, скалічений конформізмом, змушений фальшивити й прославляти сталінську деспотію. Пристосовницьке сприйняття готових стандартів, безапеляційне визнання існуючих порядків, норм і правил, безумовне схиляння перед авторитетами, незважаючи на свої колишні переконання, призводять до трагедії.

Якщо в романі «Морозів хутір» майже всі герої говорять і діють з постійною думкою (дружною чи ворожою) про більшовицьку владу, соціалізм, Україну та її долю, то у романі «Темнота» зіткнення цих полярних поглядів, зіставлень деяких сторін життя людей при капіталізмі і соціалізмі проектується на головний задум твору: піддавати всебічному аналізу пролетарську ідеологію, що породила сталінський репресивний уряд, вказати на її помилковість та антилюдський характер. Людське, індивідуальне начало в характері відходить на задній план. Нова система перетворює Андрія Мороза у своєрідний рупор ідеологічних догм, а також знаряддя їх втілення в життя. Однак ідеології підпорядкований не стільки характер Андрія, Івана, скільки сама модель дійсності. Усе в романі (побутові сцени, протистояння точок зору, реплік тощо) підпорядковане одному: дати загальну картину сталінської дійсності у всіх її проявах і відтінках. Іван Мороз – монументальна постать, у трилогії показано його життя від молодості до глибокої старості, він залишається головним персонажем і в третій частині трилогії, хоч на передній план вже виходить нове покоління – дочка Івана Віра, її чоловік Сашко Рокита, Нестор Седорук.

Продовжуючи традицію, започатковану в «Морозовому хуторі», у «Темноті» та «Втечі від себе» Улас Самчук також подає точне, історико-хронологічне визначення подій. Рух історичного часу в романі відбитий насамперед документальними матеріалами, історичними подіями і фактами, які вводяться в художню структуру твору з метою встановлення точних хронологічних меж та створення історичного тла. Така відкритість сюжетного часу в історію допомагає встановити співвідношення зображуваного часу з

реальним. Життя героїв прив'язане до історичних подій (колективізації, українізації, Другої світової війни тощо), які розвиваються у хронологічній послідовності.

У романах «Темнота» та «Втеча від себе» широко використовується ретроспективне зображення, яке є своєрідним «відмотуванням» часу, що сповільнює розвиток дії. Ретардація стає важливим елементом цих романів. Екскурс у минуле героя розширює подієву основу розповіді, йде інтенсивне наповнення твору матеріалом.

Властивість здійснювати рух у часі, тобто випереджувати події, змальовувати їх існування або зазирати у минуле, є тією особливістю, що була характерна для «Морозового хутора», однак у «Темноті» і «Втечі від себе» вона несе більше навантаження. Використання цих прийомів, особливо у взаємодії з історичним і біографічним часом, найбільшою мірою сприяє задуму автора.

Для У. Самчука важливим є зіставляти різні часи – минуле й сучасне, але робить він це з різною метою. У «Морозовому хуторі» – щоб відтворити героїку побутового життя, в «Темноті» – щоб показати трагічну долю окремої людини і нації в цілому, у «Втечі від себе» – щоб ототожнити дві системи і показати їх антилюдський характер.

Закиди авторові, що він хоч і поводить як реаліст, а насправді просто колажує, потрібний йому «реалістичний» антураж з тим, щоб читач не мав його текст за вигадку, на наш погляд, є безпідставними. Мистецтво не потребує визнання його творів за дійсність, тотожну до об'єктивної, оскільки при критичному погляді на нього з'ясовується, що зображуване ніколи не робиться об'єктивно тотожним до зображеного, яке завжди об'єктивно освоюється автором, перетворюючись на дійсність авторську, на образ автора.

Формування героя, його становлення і розвиток йде шляхом постійного «самоналаштування», відбуваються «мікроподії» внутрішнього життя людини, що визначають характер її поведінки. Ці мікроподії протікають у часі, який можна назвати внутрішнім часом персонажа. Саме у «Темноті» відбувається часте переключення персонажів із просторових об'єктів на психологічні роздуми і навпаки. Для «Морозового хутора» це було менш характерним, оскільки позиції героїв тут з'ясовувалися переважно у діалогах-дискусіях.

Принцип роздвоєності постійно цікавить У. Самчука. В одній людській індивідуальності паралельно діють немов би дві особи, дві свідомості. Дивергентні компоненти пояснюють усю складність людської душі, співіснування в людині протилежних начал, уподобань і пристрастей.

Аналіз творів переконує, що роман характеризується особливою масштабністю та співвіднесеністю з історичним часом. Не лише сюжетний (епічний) час, а й час кожного персонажа вписується романістом у загальний час епохи, підтверджуючи тим самим думку, що в літературі переважають твори «відкритого» часу.

Час в аналізованих романах У. Самчука пливе повільно, а просторові картини постають об'ємними, з дещо інтенсивним втручанням автора у внутрішній світ героїв.

Домінантою часової площини хронотопу в трилогії «Ост» є постійне наголошення на спадкоємності у розвитку суспільства. Характер поведінки головного персонажа визначається часом епохи. На відміну від «Морозового хутора» в романах «Темнота» та «Втеча від себе» спостерігається інтенсивніший вияв цієї ознаки, що зумовлено прагненням письменника максимально глибоко проникнути в сутність вагомих історичних реалій, адекватного пізнання і окреслення минулого, сучасного та майбутнього України. Зв'язок часів здійснюється різними способами: інколи через спогади та розповіді головних персонажів, інколи через зіставлення, переплетення часових планів або парадоксальне порівняння різних історичних епох.

Категорія часу в аналізованих романах У. Самчука стає фактором не тільки стильовим, а й смисловим. Сюжетний час у цих творах виступає як такий, що організовує, зв'язує матеріал. Він представлений такими видами, як конкретно-історичний, індивідуально-психологічний, сюжетно-подієвий. Художній час дає можливість авторові розширювати, звужувати часові межі, метафоризувати, одухотворювати, символізувати перебіг часу і таким чином виконує змістотворчу функцію. За способом вияву художнього часу у романі вирізняється безпосередня вказівка на конкретно-історичний час, історичні постаті, а також віднесення до прикмет тогочасної доби. Виразно проступає взаємозалежність художнього часу і внутрішнього стану персонажів, що дозволяє об'ємніше трактувати образи героїв.

Джерела:

1. Бахтин М. Время и пространство в романе / М. Бахтин // Вопросы литературы. – 1974. – № 3. – С. 133-179.
2. Есин А. Время и пространство / А. Есин // Литературоведение. Культурология : [избранные труды]. – М. : Флинта, Наука, 2002. – С. 82–97.
3. Копистянська Н. Художній час як категорія порівняльної поетики / Н. Копистянська // Слов'янські літератури : Доповіді. – К., 1993. – С. 184–200.
4. Копистянська Н. Аспекти вивчення художнього часу в літературознавстві / Н. Копистянська // Радянське літературознавство. – 1988. – № 6. – С. 11–19.
5. Кухаренко В. О Функциональном расслоении художественного времени / В. Кухаренко // Записки з романо-германської філології. – Одеса : Латстар, 2003. – Вип. 14. – С. 87–98.
6. Лихачев Д. Поэтика художественного времени. Поэтика художественного пространства / Д. Лихачев // Поэтика древнерусской литературы. – Ленинград : «Художественная литература», 1971. – С. 231–405.
7. Обелець Ю. Перспекція як різновидність темпорального аспекта зображуваних світів художественної прози / Ю. Обелець // Записки з романо-германської філології. – Одеса : Латстар, 2003. – Вип. 13. – С. 142–150.

8. Самчук У. OST : Трилогія. Т. 1. Морозів хутір / У. Самчук. – Тернопіль : Джура, 2005. – 452 с.
9. Самчук У. OST : Трилогія. Т. 2. Темнота / У. Самчук. – Тернопіль : Джура, 2006. – 460 с.
10. Самчук У. OST : Трилогія. Т. 3. Втеча від себе: У 2-ох частинах / У. Самчук. – Тернопіль : Джура, 2006. – 412 с.

ЗМІСТ

РОЗДІЛ I. *Улас Самчук і українська естетична свідомість*

Тхорук Раїса. Параметри міфологізації художнього світу роману «Темнота» Уласа Самчука	4
Усач Наталія. Часова організація трилогії «Ост» («Морозів хутір», «Темнота», «Втеча від себе») Уласа Самчука.....	18
Хомеча Наталія. Топографія спогаду: діалогія Уласа Самчука «На білому коні», «На коні вороному».....	24

РОЗДІЛ II. *Питання поезики*

Кочерга Світлана. Поезія і/як писанкарство: інтермедіальність художнього світу Оксани Лятуринської.....	38
Кир'янчук Богдан. Герменевтична специфіка літературно-критичного мислення Бруно Шульца	46
Сергійчук Зоряна. Досвід смерті як іманента герменевтики індивіда фентезійного серійного роману про Гаррі Поттера.....	55
Мирончук Інна. Прийом маски та авторська ідентичність у прозі Богдана Бойчука	60

РОЗДІЛ III. *Тексти і контексти*

Захарчук Ірина. Советська ідентичність сталінської доби: соціальні практики, емоційний ресурс та приватний досвід.....	71
Антипчук Надія. Художній світ драматургії Любові Яновської	82
Крупка Мирослава. Модель жіночої соціалізації у повісті Галини Журби «Зорі світ заповідають...».....	89
Кир'янчук Ігор. Духовний код книги Михайла Ореста «Душа і доля».....	102

РОЗДІЛ IV. *Компаративна критика*

Бестюк Ірина. Марш як музичний маркер «імперії мегаломанії» («Марш Радецького» (1932) Йозефа Рота і «Долина май» (1933-1935) Олексія Кундзіча).....	109
Кирильчук Олександр. Образ Іншого у прозі Михайла Коцюбинського.....	117
Іванова Анна. Контактуючи з Іншим: презентація образів інших націй та формування автообразу у романах Людмили Коваленко.....	126

РОЗДІЛ V. *Дидактичні парадигми української літератури*

Романишина Наталія. Методика використання письменницької критики в аналізі невеликого епічного твору (на прикладі творчості Уласа Самчука)...	134
Полюхович Любов. Проблема формування літературних компетентностей школярів (за Борисом Степанишином).....	144
<i>ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ</i>	154

Наукове видання

*Збірник наукових праць
Рівненського державного гуманітарного університету*

**АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОЇ ФІЛОЛОГІЇ.
ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО**

Випуск XXI

Упорядкування
та наукове редагування
*Олександр КИРИЛЬЧУК
Мирослава КРУПКА*

Комп'ютерна верстка та макет
Микола ВОЙТОВИЧ

Відповідальний за випуск
Олександр КИРИЛЬЧУК

Збірник наукових праць Рівненського державного гуманітарного університету: Актуальні проблеми сучасної філології. Літературознавство. – Вип. XXI / Ред. кол. О. Кирильчук [та ін.]. – Рівне : РДГУ, 2015. – 155 с.

**ББК 83
Л 43
8**

Підписано до друку 10.06.2015 р.
Формат 60x84. Папір офсетний.
Гарнітура Times New Roman Cyr.
Умови, друк. арк. 9,17. Наклад 300 прим. Зам. № 29.

Видавничі роботи:
кафедра української літератури
Рівненського державного гуманітарного університету
33001, м. Рівне, вул. Остафова, 37, каб. 404.

Друкарські роботи:
СПД Войтович М.А.
33001, Рівне, вул. Петра Могили, 28
тел (0362) 63-18-56
Свідоцтво про держреєстрацію:
Серія ВОО № 824666 від 17.07.2003 р.